

ПЛУТАРХОВО РАЗУМЕВАЊЕ ДЕЛОТВОРНОСТИ ЗАКОНА

Током 2012. године од Грчке се упорно захтевало да донесе законе на које њени грађани нису пристајали, а под изговором да ће захваљујући тим нежељеним законима грчким грађанима бити боље. И што је још чудније, од Грчке се као државе очекује да доследно и без поговора спроводи озакоњене мере строге штедње које намеће Европска унија а које сами Грци сматрају претераним и неправедним. Тим поводом изнова се постављају неколика вечна питања правне теорије: питање шта закон уистину јесте, како се могу доносити закони које већина грађана нерадо прихвата и на чему почива делотворност закона, поготово оних који су на овај или на онај начин наметнути. Оваква питања се нарочито постављају у случају закона које су умни савременици или потоњи историчари сматрали ваљаним и благотворним, а већина грађана у тренутку њиховог доношења није била склона да на њих пристане. И коначно, поставља се питање граница делотворности оних закона који смерају обликовању, а тиме и промени затечене људске природе и средстава којима се на дужу стазу њихова делотворност обезбеђује. Сва ова питања била су отворена приликом доношења Ликурговог устава Спарте, по митској хронологији 884. године пре н.е., и његове примене током потоњих пет векова, и то на начин који се, колико је то нама познато, никада више у тако изоштrenom облику није поновио.

Овом приликом има се на уму позитивистички а не природноправни појам закона, дакле, она врста закона коју суверена власт у држави доноси и чију практичну примену својом надмоћном силом обезбеђује. Такав појам закона можда је најјасније дефинисао Томас Хобс (Thomas Hobbes), један од утемељивача новековног правног позитивизма, када је рекао: „Закон уопште није савет, већ заповест. И то није заповест било ког човека било ком човеку, већ једино оног чија је заповест упућена неком ко је од раније од раније обавезан да заповест послуша.“¹ Та личност која издаје заповести и прописује грађанске законе, којима се сви поданици морају повиновати, јесте *persona civitas*, личност државе. „Када се то има у виду“ – вели Хобс – „грађански закон представља за сваког поданика она правила која му је у виду заповести држава прописала, усмено, писмено или другим довољним знацима којима се воља изражава, да би се њима служио за разликовање шта је право, а шта је неправо, то ће рећи шта је противно, а шта није противно правилу.“² Једва да треба рећи да је за Хобса грађански закон сваки важећи закон који се непосредно примењује и према којем се покорност изнуђује државном принудом.

Поред ове уобичајене и са становишта правног позитивизма мање-више неспорне дефиниције важећег закона, Хобс се упустио и у много теже питање на чему практичка делотворност закона почива. Супротстављајући се Едварду Коуку (Edward Coke) и другим поборницима владавине закона уместо владавине људи, он је добро уочио да закони не само да не могу сами себе да бране од прекршаја и изопачења, него нису кадри ни да сами себе примењују на појединачне случајеве. И

¹ Томас Хобз, *Левујатан*, Београд, „Култура“, 1961, гл. XXVI, стр. 232.

² *Op. cit.*, стр. 232-233.

зато је разоткрио наводну Аристотелову заблуду да у добро уређеним државама не треба да владају људи него закони. „Који је тај човек са здравим разумом, макар и не умео да пише и чита“, - пита се Хобс – „који не сматра да њиме владају они од којих се боји, и за које верује да могу да га убију или да му нанесу неко друго зло ако не буде послушан? Или који верује да закон може зло да му нанесе, то јест да му зло наносе речи и хартија, без руку и мачева људских? А та заблуда је једна од кобних: јер такве заблуде наводе људе, кад год им се управљачи не свиђају, да приступе уз оне који управљаче називају тиранима, и да сматрају законитим да им рат објаве.“³

Закључак који из овог Хобсовог закључивања непосредно следи јесте да је потребна надмоћна сила која ће страхом и принудом изнудити покорност важећим законима. А та сила је пре свега војска, а у новије доба и полиција. Али се одмах поставља питање шта је то што припаднике оружаних снага државе наводи да примењују силу у случају непоштовања и кршења важећих закона, пошто то у њиховом случају очигледно не могу бити ни страх ни сила. Иако и они том приликом примењују неки од важећих закона, та примена у њиховом случају превасходно почива на лојалности правном поретку и оним органима који тај поредак оличавају. А лојалност је елемент става и мишљења или, још одређеније, одговарајућег мњења. Тако да испада да уважавање и примењивање то јест практична делотворност закона у крајњој линији почивају на одговарајућем мњењу. Још је озбиљније питање лојалност датом уставном поретку највиших државних органа који командују војском и другим органима принуде, а изнад којих нема никога ко би их на то наводио или присилио, тако да је њихова лојалност ствар властитог самоограничења и осећања јавне дужности према народи, држави и историји.

Питање практичне делотворности нарочито се поставља у случају нових закона, посебно оних који имају уставни карактер, пошто се њихова обавезност још није укоренила у свести обичних грађана, па не постоји ни навика а камоли осећање моралне дужности да се они поштују и примењују. Ово је утолико теже и неизвесније уколико нови закони треба да буду и прихваћени од стране оних којима се влада, било да је посреди изричита или само прећутна сагласност. Коначно, најтеже се доносе закони којима се уводе тако велике новине да оне смерају не само обликовању него и измени људске природе, а у датој јавности за то нема никакве склоности, него само већег или мањег противљења које треба предупредити и превладати. Управо се у оваквим изузетним случајевима откривају праве границе практичне делотворности закона.

С овим тешким питањима правне теорије суочио се Плутарх када је писао Ликургов животопис и анализирао начин доношења, садржину и средства којима је обезбеђивана доследна примена лакедемонског устава, захваљујући којем је Спарта вековима била најпостојанија и најмоћнија хеленска држава. Но, да би се боље уочили далекосежност Ликурговог наума и крајње границе с којима је била суочена делотворност његових законодавних новина, за почетак, зарад поређења, ваља укратко изложити сличан Солонув подухват у Атини скоро три века касније,⁴ који се још за његовог живота неславно окончао. Попут Ликурга, о чему ће касније бити

³ *Op. cit.*, гл. XLVI, стр. 596.

⁴ По митској хронологији, Ликургов устав донет је 884. године пре н.е., док је Солон 594. године пре н.е., по избору за архонта, започео своју законодавну делатност.

речи, и Солон је био суочен с тешким задатком како да новим законима искорени неправду и похлепу у атинским грађанима. Када је његов новостечени пријатељ Анахарсид сазнао за ову његову намеру да словима закона сузбије неправедност и грамзивост грађана, унапред је посумњао у успех таквом подухвата. „Таква слова“ – рече он – „ни у чему се не разликују од паукове мреже; она ће истина, као мрежа, задржати само слабе и мале који се ухвате, али моћни и богати раздераће их!“⁵ На то му је Солон одговорио да он закон прилагођава грађанском животу, како би свако одмах увидео колико је боље поступити по законима него чинити безакоње. Али су се – закључује Плутарх – пре обистинила Анахарсидова предвиђања него ли Солонова надања.

Главна Солонова слабост била је у томе што је, за разлику од Ликурга који се приликом доношења лакедемонског устава више послужио насилним средствима него ли уверавањем, доносио само оне законе за које је очекивао да ће их Атињани прихватити. Како, међутим, није био склон успостављању тираније, што су му саветовали прваци обеју завађених страна, уводио је само оно што му је допуштала моћ којом је располагао.⁶ А она се поглавито огледала у стеченом ауторитету и речитости, па су многи грађани из средњег сталежа одмах увидели „како је мучно и тешко извршити промену само умом и законима“.⁷ Ако можда и није тачно да се ради спасења државе, како је то писао Фаније с Лезба, послужио преваром и према једној и према другој страни, па је сиромасима обећао поделу земље а богаташима обезбеђење њихових обвезница, нема никакве сумње да је непријатности неких ствари довитљиво улепшавао лепим и пријатним речима. Тако је насилно поништавање дугова назвао само „растерећењем“.⁸

Иако Солону није пошло за руком да уведе најкорисније установе ради спасења државе и слоге у њој, па да ниједан грађанин не буде ни сиромас ни богаташ,⁹ ипак је одредио да сви његови закони буду на снази сто година.¹⁰ Грдно се преварио, јер је још за његовог живота захваљујући поводљивости и неодговорности демоса, успостављена Пизистратова тиранија. Но, ако није успео да свом законодавном делу обезбеди дуговечност, што је Ликургу пошло за руком, бар је уочио границе с којима се суочава сваки законодавац. Прво ограничење била је бесмисленост, која се појавила у атинском закону по коме нико ни писмено ни усмено није смео предложити да се осваја острво Саламина, због којег је претходно с Мегаранима вођен неуспешан рат.¹¹ А друго ограничење тичало се противприродног склапања брака због велике разлике у годинама. Када је Дионисијева мајка молила да јој се ко од грађана одреди за мужа, Дионисије је одговорио: „Као тиранин укинуо сам државне законе, али да оборим природне законе удешавајући брак против година старости, то превазилази моју снагу.“¹² Солон је такође сматрао да у државама не

---

⁵ Плутарх, *Солон*, 5.

⁶ *Солон*, 16.

⁷ *Солон*, 14.

⁸ *Солон*, 15.

⁹ *Солон*, 16.

¹⁰ *Солон*, 25.

¹¹ *Солон*, 8.

¹² *Солон*, 20.

треба допуштати такав неред, нити трпети такве бракове који се склапају без обзира на године и љубав, те немају никаквог задатка ни циља.¹³

И поред неуспеха у свом законодавном науку, Солон је један од ретких законодаваца који је покушао да законима обузда, па унеколико и промени људску природу, тако што би из ње искоренио неправду и похлепу и тиме највећма укинуо веће имовинске разлике. При том је његов велики узор био Ликург, бесмртни спартански законодавац, за кога Ксенофонт вели да се „приближио крајњој граници мудрости“.¹⁴ Попут мање успешног Солона, и он је био суочен са задатком да преуређењем уставног поретка, уведе „нов и различит начин живљења“,¹⁵ који је радикално одступао од дотадашњег. И што је још важније, не само што је покушао него је и успео да од тадашњих Спартанаца направи битно другачије грађане, којима није било премца у целој Хелади. Коначно, за разлику од Солона пошло му је за руком да овековечи уставни поредак који је успоставио, како би, изузев касније уведене установе ефора, остао непромењен чак пет стотина година.

Да би ово постигао, Ликург се послужио много делотворнијим средствима од оних које је Солон имао на располагању. Како сам његов лични углед није био довољан за тако далекосежан наум, он се послужио божанским ауторитетом. Отпутовао је у Делфе где му се Питија „обратила као божијем миљенику, више богу него човјеку, и изјавила да му бог испуњава молбу и обећаје устав који ће бити далеко најбољи од свију осталих“.¹⁶ Осокољен овим божанским пророчанством, Ликург се врати у Спарту и започне потајно придобијање присталица за своју уставну реформу, поглавито међу аристократама, тако да се мало-помало увећавао број људи спремних за предстојеће деловање. А када је за то наступио прави тренутак, нареди тридесеторици првих грађана да у зору с оружјем изиђу на градски трг не би ли његовим противницима утерали страх у кости.¹⁷ Тако је нови уставни поредак уведен више страхом и силом него неизнуђеним пристанком.

Прва, а можда и најновија новина била је успостављање већа старца (*gerusia*), чиме је власт краљева сведена на праву меру. То је управо имао на уму Платон када је рекао да је „неки заступник људског рода,¹⁸ прожет некаквом божанском снагом, примећујући да је краљевска власт... још увек болесна од тежње за проширењем власти, ублажио охолу снагу краљевског рода старачком сталоженошћу на тај начин што је за најважнија питања увео веће старца од двадесет осам чланова, чија је власт једнака краљевској власти“.¹⁹ Захваљујући томе, држава је стекла унутрашњу чврстину, постојаност и сигурност. Јер, док је ранији неустаљени политички поредак нагињао час тиранији краљева, час необузданој владавини мноштва, то јест демократији, веће старца га је доводило у равнотежни положај тако, што је подржавало краљеве када се требало супротставити претераној демократији, а с друге стране ојачавало народ када је требало одолети тиранији.²⁰

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ксенофонт, *Лакедемонски устав*, I, 2.

¹⁵ Плутарх, *Ликург*, 5.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Ликург.

¹⁹ Платон, *Закони*, III, 691E–691A.

²⁰ Плутарх, *Ликург*, 5.

Показало се, међутим, да је у оваквом мешовитом облику власт краљева „још увек била сувише бујна и неумерена“,²¹ па јој је сто тридесет година после Ликурга Теопомп, „као некакву узду“, намакнуо власт ефора. Захваљујући овој новој установи, краљевска власт је добила све потребне додатке и тиме умерени облик, захваљујући којем је не само себе сачувала него и све остале одредбе устава.²² Управо је то имао на уму Теопомп када је поводом грдње своје жене да ће синовима предати краљевску власт мању од оне коју је примио, рекао: „Не, него већу утолико колико ће бити трајнија.“²³

Најдалекосежнија Ликургова политичка мера била је обуздавање и затирање похлепе и необуздане тежње за присвајање, што је превасходно постигао новом прерасподелом обрадиве земље. Затечено стање је, иначе, било неподношљиво, јер је мноштво људи било без икакве имовине, док је богатство било сабрано у малобројним рукама. А велико богатство и понижавајуће сиромаштво, те старе и погубне болести државе, побуђивале су у њеним грађанима обест и завист, раскош и злочин. Одлучан да затре ове пороке и ниске страсти које их изазивају, Ликург наговори своје суграђане да сву своју земљу најпре учине заједничком својином, а да се она потом подели на једнаке земљишне честице, како би свако имао мање-више једнака средства за живот. Том мером он је навео своје суграђане да се само врлином надмећу за првенство у држави а не својом похлепом и богатством, тако да у Спарти више није било „друге разлике нити неједнакости између човјека и човјека осим оне коју одређује пријекор за срамотна и похвала за лијепа дјела.“²⁴

Када је, пак, започео прерасподелу покретне имовине да би затро сваки траг имовинске неједнакости, видео је да његови суграђани то нерадо прихватају, па је кренуо заобилазним путем не би ли сузбио њихово користољубље. Тога ради не само да је забранио употребу златног и сребрног новца, него је увео право власти да у потрази за златом и сребром претреса приватне куће и станишта и кажњава поседнике тих драгоцености.²⁵ Уместо таквог новца, који се користио у целој Хелад, дозволио је употребу само гвозденог, који је и у великој количини и тежини имао малу вредност, па је за износ до десет мина била потребна велика остава у кући или запрежна кола приликом превоза. Захваљујући томе многи пороци и неправде били су прогнани из Спарте. Јер, ко би ишта крао или отимао ако није имао где да сакрије, нити је било упутно да гвоздени новац исече на делове, пошто је каљењем ужареног гвожђа сирћетом оно постајало крхко и необрадиво, а тиме и бескорисно за друге сврхе.²⁶

Трећа велика новина за коју Плутарх вели да је била најлепша политичка мера, била је установа заједничког обедовања одраслих Спартанаца, која је требало да отклони сваку раскош и тежњу за богатством. Уместо да обедују код куће заваљени у раскошне постеле за богатом трпезом и упропашћују своја тела и дух претераним јелом и пићем, Спартанци су кусали црну чорбу и једноставно јело за заједничком трпезом, што им је пружало прилику за разговоре, оштроумне

²¹ Платон, *Закони*, III, 692A.

²² *Ibidem*.

²³ Плутарх, *Ликург*, 7.

²⁴ *Ликург*, 8.

²⁵ Ксенофонт, *Лакедемонски устав*, VIII, 6.

²⁶ Плутарх, *Ликург*, 9.

доскочице и узајамно упознавање. А такво заједничко обедовање и једноставан начин прехране – како то вели Теофаст²⁷ - требало је да богатство учине нежуђеним и безвредним.²⁸

Сви ови закони представљали су својеврсну божанску поруку, која се звала *retra* и коју је Ликург донео из Делфа.²⁹ Ниједан од ових закона није записан, јер је једна од ових *retra* то забрањивала. То је била последица Ликурговог уверења да поуздано јемство за поштовање закона нису исписане речи на хартији – како би то Хобс рекао – него вољна и у највећем броју случајева неизнуђена послушност грађана. Она се, пак, постиже тако што се путем одгоја и васпитања најважнија начела за добробит и срећу државе чврсто усађују у навике и моралну самосвест грађана, тако да је одгој младих Спартанаца највећма обављао ону улогу коју је у другим државама имао законодавац. Чак би се могло рећи да је Ликург целокупну законодавну делатност везао за одгој.³⁰

Сам одгој, нарочито деце, био је добро промишљен и руковођен бригом да се добије здраво и снажно потомство. У другим хеленским државама девојке, од којих се очекивало да буду мајке, проводиле су живот седећи, који је био примерен занатлијама, пошто се од њих очекивало да држе језик за зубима, преду вуну и израђују тканине, што је Ксенофонта навело да се пита како су такве жене могле да рађају добру и лепу децу. Ликург је, међутим, сматрао да робинје могу да обезбеде довољно одеће, а да је материнство најважнији задатак слободно рођених жена. Због тога је упорно настојао да се, упоредо са мушкарцима, и жене излажу физичким вежбама и такмичењима у снази, пошто је веровао да ако су оба родитеља снажна и издржљива да ће и деца бити таква.³¹

Још већа пажња поклањана је одгоју, васпитању и упућивању у ратне вештине младих Спартанаца. Док је у другим хеленским државама васпитање деце било ствар личног избора родитеља, у Спарти је и одгајање и образовање мушког потомства била најважнија јавна ствар. И док су други Хелени, нарочито имућнији, обично неког ученог роба постављали својој деци за учитеља и васпитача, у Спарти је таква дужност искључиво поверавана припадницима оног сталежа из чијих редова су бирани највиши званичници. Такви „чувари“ држали су дечаке на окупу и сурово их кажњавали у случају преступа, не би ли усадили у њих смерност и послушност.³² Уколико би се, пак, догодило да одрастао чувар не би могао бити присутан, он је одређивао најоштроумнијег међу свим штићеницима да га привремено замени, тако да спартански дечаци никада нису били без управника.³³

Одгој Спартанаца само је започињао са њиховим дечаштвом да би се протегало до зрелог доба. При том никоме није било допуштено да живи како хоће, него су сви у граду, као у војном логору, имали унапред уређен начин живота, који се поглавито сводио на обављање јавних дужности, пошто је Спартанцима било забрањено

²⁷ Теофаст, *Етички списи*, 537b.

²⁸ Плутарх, *Ликург*, 10.

²⁹ *Ликург*, 6.

³⁰ *Лукург*, 13.

³¹ Ксенофонт, *Лакедемонски устав*, I, 3-4.

³² *Лакедемонски устав*, II, 1-3.

³³ *Лакедемонски устав*, II, 11.

обављање било каквих привредних делатности. Уколико тренутно нису обављали неки јавни посао, надзирали су дечаке подучавајући их нечему корисном или су сами учили од старијих од себе. Најважније од свега било је да током читавог живота непоколебљиво верују да не припадају себи него домовини, те да не живе за себе него за политичку заједницу, чврсто збијени око својих предводника.³⁴

Посебна пажња поклањана је војним вежбама и припремама за рат, које су биле знатно теже од самог ратовања. Јер, као што врсни стрелци приликом обуке постављају мете до крајње достижене удаљености, да би, тако увежбани у борби, лако и сигурно погађали блиске циљеве, тако су и Спартанци у миру себе подвргавали напорним и исцрпљујућим вежбама. Током самог рата телесне вежбе им нису биле толико жестоке и оштре, нити им је живот био тако сапет и стегнут, па су они били једини у тадашњем свету којима је рат био одмор од вежбања за рат.³⁵

Како се ипак није могло очекивати да баш сви Спартанци беспоговорно поступају по Лигурговим законима, биле су предвиђене строге и понижавајуће казне за оне који су их кршили. Пошто је основна врлина, коју су неговали Спартанци, била храброст, нарочито у рату, кукавичлук је морао бити највећи порок који је сурово кажњаван. Док су у другим хеленским државама храбри људи заслуживали похвалу а кукавице покуду, да би потом, упоредо са храбрима, долазиле на исти градски трг и посећивале иста гимнастичка вежбалишта, у Спарти је то било сасвим другачије. Кукавице су се не само искључивале из сваке јавне службе, него је чак била срамота дати кћер за једног од њих или узети њихову. Морали су да иду наоколо запуштени и бедни, да носе огртаче с разнобојним закрпама и да половину браде брију, а половину пуштају да расте.³⁶ Такође се сматрало срамотом бити са кукавицом за заједничком трпезом или се рвати с њом на такмичењима. Када се вршила деоба за игру лоптом, страшљивац је био непаран који је испадао из игре, а уколико не би било довољно места за седење, морао је да уступа место и млађима од себе. Такође је био дужан да издржава своје уседелице и да им објашњава зашто се нису удале.³⁷ Није стога било нимало чудно – закључује Ксенофонт – што се под таквим теретом понижења кукавици чинило да је смрт пожељнија од тако нечасног и осрамоћеног живота.³⁸

Управо овако сурово и у ондашњем хеленском свету неуобичајено кажњавање кукавица потврђује Ликургово полазно уверење да је тешко извести темељиту промену уставног поретка без насиља и застрашивања.³⁹ То је управо био разлог што је у Спарти, поред храмова посвећених Смрти, Смеху и другим чувствима, постојао и храм Страху. Посреди је наравно био страх од закона и власти којим се највећма одржавају мир, сигурност и постојаност државе. Зато су и ефори, по ступању у службу, упућивали грађанима проглас којим су захтевали да обрију бркове и поштују законе како не би осетили њихову строгост. И док су млађи то схватили као поуку да буду послушни и у најмањим ситницама, старији су имали на уму страх од прекора и бојазан од обешчашћивања. Стога су они који су највише страховали од принуде

³⁴ Плутарх, *Ликург*, 24-25.

³⁵ *Ликург*, 22.

³⁶ Плутарх, *Агесилај*, 30.

³⁷ Тешко су се удавале због осрамоћеног оца.

³⁸ Ксенофонт, *Лакедемонски устав*, IX, 5-6.

³⁹ Плутарх, *Клеомен*, 10.

закона, истовремено били и најсмелији у рату, пошто се патње коју рат са собом носи највише плаше они који се боје да не изиђу на зао глас.⁴⁰

Главна сврха овог континуираног одгоја и младих и одраслих Спартанаца – како то објашњава Плутарх – био је најлепши од свих наука: слушати и заповедати.⁴¹ Та својеврсна државничка врлина, која је омогућавала врским Спартанцима да у исти мах издају најбоље заповести и да по њима без поговора поступају, не би наравно била делотворна да није истовремено подразумевала и мудрост и храброст. И то је био разлог што Спарта, за разлику од свих хеленских градова, није била заштићена високим бедемима. Јер, како је то Ликург на питања својих суграђана писмом одговорио, није могућно да буде неутврђен град коме се куле састоје од мужева а не од опека.⁴²

Само разбуђивање и подстицање врлине највећна је вршено снагом примера за углед. Тога ради још је Ликурт „пунио... град мноштвом добрих примјера тако да је непрестано сусретање и срастање с њима нужно водило и обликовало оне који су корачали стазом према добру“.⁴³ Па ни то није било довољно него је у свој уставни поредак уградио честољубље и жељу за такмичењем, како би између добрих грађана увек било неког супарништва и међусобног надметања, уместо попустљиве сусретљивости, треме и неспособне да издржи борбу, која се погрешно назива слогом. Али никада није дозволио да се пожељно супарништво изроди у свађе, које су кобне за државу јер доводе до великих опасности.⁴⁴

Све ове мере су се у крајњој линији сводиле на својеврсни одгој за врлину који је држави требало да обезбеди чврстину, постојаност и дуговечност. И ако би ваљало издвојити онај чинилац који је најзаслужнији за непрекинуто важење и примењивање Ликурговог устава током пет векова, то је свакако био исправан одгој којим се, предајом од једног до следећег поколења, преносило осећање вредности и обавезности тог устава, дубоко укоренењено у спартанској самосвести. То је посебно истакао Плутар кад је упоређивао Ликургова и Нумина државотворна достигнућа.

Пошто је Ликург затегао богатством и раскошним животом олабављене жице Спарте, а Нума олабавио Ромуловим ратовима прејасно затегнуте жице Рима, већа је, дакако, била тежина Ликурговог задатка. Јер, он је морао да наговори своје суграђане не да скину оклопе и одложе оружје, што је учинио Нума, него да се лише злата и сребра и скупоцених простирки и столова; не да светкују пошто престану да ратују, него да батале гошћење и пиће да би напорно вежбали под оружјем и у рвалиштвима. Зато је Нума све своје циљеве остварио убеђивањем, захваљујући великом угледу који је уживао, док је Ликург, излажући се опасностима и рањавању, једва успео оно што је наумио.⁴⁵ Једном речју, обојица су водили своје народе према спољној независности и трезвеној умерености, а што се тиче других врлина, Ликургу је више прирасла срцу храброст, а Нуми праведност.⁴⁶

⁴⁰ Клеомен, 9.

⁴¹ Плутарх, *Агесилај*, 20.

⁴² Плутарх, *Ликург*, 19.

⁴³ *Ликург*, 27.

⁴⁴ Плутарх, *Агесилај*, 5.

⁴⁵ Плутарх, *Поређење Ликурга и Нуме*, 1.

⁴⁶ *Поређење Ликурга и Нуме*, 2.

Ту, међутим, престају сличности и појављују се битне разлике које се тичу *дуговечности* њихових подухвата. Као предводник народа који је тек одскора настао, шта је друго могао бити Ликургов задатак него одгој дечака и увежбавање младића да би се предупредиле међусобне размирице и смутње услед различитости карактера, „те да од почетка буду изграђивани и обликовани тако да у узајамном складу ступају истом стазом врлине“?⁴⁷ Управо је то, много више од заклетве дате Ликургу, био главни разлог који је учврстио сталност и постојаност његових закона. Јер, путем одгоја и стеге усађивана је приврженост уставном поретку, па је његов најважнији део остао „на снази више од пет стотина година попут јаке боје која се чврсто ухватила тканине“.⁴⁸ За разлику од Ликурговог државотворног подухвата, Нумино одржавање мира и пријатељства са суседним народима нестало је заједно с њиме, јер су после његове смрти двострука врата Јанусовог храма, која је непрекидно држао затвореним, Римљани широм раскрилили и напунили Италију крвљу и лешевима. „Тако најлепша зграда правде коју је подигао не потраје чак ни кратко вријеме јер је недостајало везне твари – одгоја.“⁴⁹ Тиме је једном за свагда показано да делотворност закона, нарочито оних који смерају обликовању па и промени људске природе, не почива само на страху од казне и надмоћној сили, него пре свега на одгоју и васпитању у духу устава.

Остаје још да се покаже на који је начин Ликург обезбедио непроменљивост и бесмртност уставног поретка који је својим законодавним радом успоставио. Када је проценио да су његове главне реформе коначно биле чврсто усађене у обичаје и самосвест народа, сакупио је све Спартанце и објаснио им да је све што је урађено примерено и довољно, али да у погледу онога што је најважније тек треба затражити савет у Делфима. Стога треба да остану верни прописаним законима и да ништа у њима не мењају, док се он лично не врати из Делфа да би учинио оно што бог буде сматрао најбољим. Када су сви на то пристали, најпре су краљеви и чланови већа стараца а потом и сви остали грађани положили заклетву да ће остати верни успостављеном уставном поретку и да га неће мењати до његовог повратка у Спарту.

У самом пророчишту Ликург је најпре принео жртву богу, а потом га упитао да ли су прописани закони добри и довољни за добробит и врлину државе. Када му је бог одговорио да су његови закони добри и да ће Спарту пратити највећа слава све док грађани буду живели по његовим законима, Ликург наложи да се запише то пророчаство и пошаље у Спарту. А како је закleo Спартанце да ништа не мењају док се он не врати, одлучи да себе умори грађу и тиме своје суграђане никада не ослободи обавезе коју су заклетвом преузели. Тако је ондашњим Хеленима показао да у државника и смрт мора бити у служби државе, те да и његова смрт треба да има ону исту делотворност коју има и његово дело. Захваљујући тако својој смрти, коју је својим суграђанима оставио као стражара над оним што је за живота учинио, он је обесмртио своје дело, па је његов град био први у Хелади по ваљаном поретку и слави, остајући веран његовим законима пет стотина година све до краља Агиса.⁵⁰

---

⁴⁷ *Поређење Ликурга и Нуме*, 4.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Плутарх, *Ликург*, 29.

Сви потоњи хеленски филозофи и историчари су величину и снагу древне Спарте превасходно приписивали њеном неодступном поштовању и примени Ликургових закона, захваљујући којима је Спарта живела „животом не града под уставом, него човјека отврднула од напора и пуна мудрости“.⁵¹ При том су кључне вредности ових закона биле врлина и унутрашња слога, које су Спартанце требало да учине слободним, самодовољним и трезвено умереним што је могуће дуже.⁵²

Нарочито је била важна врлина која је за Спартанце увек била јавна ствар. Ликург, је, наиме, добро проценио да уколико се култ врлине препусти појединачном слободном избору, врли грађани неће бити довољно јаки да увећају славу своје домовине. Зато је било нужно да се врлина не само јавно практикује, него да то практиковање буде ствар јавне дужности. У противном, биле су предвиђене строге казне уколико се није живело довољно добрим животом, који је у датом тренутку био могућан. И док су превара, пљачка и разбојништво били преступи којима се зло наноси само жртвама злочина, кукавичлук у рату и издаја били су злочини против целе домовине, који су најстроже кажњавани.⁵³ Управо због тога је јавно практиковање врлине у свим околностима било неодољиво, па су само грађани Спарте могли да сви до једног изгину у Термопилском кланцу покоравајући се њеним законима.

Све су то били разлози који су Спарту у хеленском свету довели до беспоговорног уважавања и највеће моћи. И као што је митски Херкул својом лављом кожом и батином пролазио светом и кажњавао безакоње и тиране, тако је и Спарта једним јединим поштанским штапом и лаконском кабаницом држала Хелене у добровољној, па и у жељеној потчињености. Чак јој је полазило за руком да буде арбитар у ратовима, стишава побуне и затире неправедне владавине а да не покрене ни један штит, него да све то изведе упућивањем само једног посланика; толики су били њен углед и моћ.⁵⁴

Није стога нимало чудно што је древна Спарта одувек изазивала дивљење и уважавање и била не само пример за углед него и извор надахнућа многих великих политичких мислилаца, почев од Платона до Жан-Жак Русоа. Додуше, антички мислиоци су најбољи облик државе заснивали само у својим књигама, пошто нису били кадри – како то објашњава Макијавели – да попут Ликурга и Солона, утемеље стварну државу, за шта разлог није било њихово незнање, него немогућност да своје замисли преобрате у стварност.⁵⁵ За разлику од Платона и Аристотела, највећих политичких мислилаца древне Хеладe, Ликург своје замисли није изложио у дијалозима и расправама, него их је отеловио у недостижном уставном поретку који је био оличење политичке мудрости. Зато његова слава законодавца и утемељивача уставног поретка надмашује славу свих потоњих оснивача хеленских држава и уставотвораца.

⁵¹ Ликург, 30.

⁵² Ликург, 31.

⁵³ Ксенофонт, *Лакедемонски устав*, X, 4-7.

⁵⁴ Плутарх, *Ликург*, 30.

⁵⁵ „Discursus florentinarum rerum post mortem Iunionis Laurenti Medices“, *Izabrano djelo*, Zagreb, „Globus“, 1985, prvi svezak, стр. 374.

У модерном времену суд о Спарти није више тако повољан, сем можда у погледу устројства њене војске и обучености и храбрости њених војника. Чак су поједини либерални мислиоци склони да у њеном уставном поретку открију и изразиту тоталитарну црту, а да у Платоновој филозофији тоталитарним сматрају свако његово угледање на спартанске политичке установе. Оно што је, међутим, многим промакло, то је изузетна делотворност Ликургових закона каква никада после њега није ни виђена ни доживљена.

Но, пре него што се уопште упустио у састављање својих закона, Ликург је морао да реши претходно питање: начин доношења закона на које, због њихове изузетности, свакидашњи грађани нерадо пристају. А то је питање како властитим грађанима наметнути добре законе који им обезбеђују морално исправан и узоран живот, а да они сами у том тренутку нису томе склони. Да би у томе успео Ликург се послужио двама изузетним средствима: присилом и божанским ауторитетом. Једва да треба рећи да су се силом послужили сви нововековни усређитељи народа, почев од Француске до Октобарске револуције, с тим што су се уместо божанског позивали на идеолошки ауторитет. Битна разлика је, међутим, у томе што присилу, којом се Ликург послужио, оправдава учинак који је својим законима произвео, што се никако не може рећи за руске револуционаре 1917. године. Било како било, остаје као наука да се изузетни и у датом тренутку непопуларни закони, чак иако су добри и благотворни, могу доносити и наметати само изузетним средствима.

Поред начина доношења својих закона Ликург је био суочен и с тешким питањем како да обезбеди њихов ауторитет у народу и беспоговорну и доследну примену, а да се у томе не служи само страхом од казне и државном принудом. И заиста, он се послужио ингениозним решењем: стегом и одгојем којима се у душе младих Спартанаца усађивало осећање моралне дужности да се доследно и без икаквог изузетка поступа по прописаним законима. То осећање моралне исправности и обавезности Ликургових закона било је толико дубоко укорено у самосвести Спартанаца, да би се могло рећи да је у њих одгој вршио ону улогу коју је у другим државама обављао законодавац. Тако су, поред неизбежног страха од казне и државне принуде, одгој и васпитање у духу устава учинили Ликургове законе делотворним током пет потоњих векова.

Највеће изненађење, па и дивљење изазива далекосежна делотворност Ликургових закона која је, по нашем суду, била доведена до крајњих могућних граница, што никоме до сада није пошло за руком. Добро промишљеним одгојем не само дечака и младића него и одраслих, вољно поступање по прописаним законима прешло је у навику, а навика је – како се то обично каже – друга природа. Па каква је то била људска природа коју су производили Ликургови закони и колико се она разликовала – ако се тако може рећи – од изворне људске природе? Расподелом државне земље на једнаке честице, забраном држања и употребе сребра и злата, увођењем скоро безвредног гвозденог новца и обедовања за заједничким скромним трпезама, Ликург је потиснуо и затомио похлепу и необуздану тежњу за поседовањем и увећањем материјалног богатства, да би навео своје суграђане да се само врлином и заслугом надмећу за првенство у држави. Чак би се могло рећи да је богатство учинио нежуђеним и безвредним. То, колико је то нама познато, нико до сада није постигао, а ако јесте, његово постигнуће сигурно није потрајало пет стотина година.

У склопу таквог наума Ликург је „увео нов и различит начин живљења“.⁵⁶ Древни Грци наравно нису били поборници нововековног либерализма, који слободи и самосвојној вредности појединца даје апсолутну предност у односу на државу као политичку заједницу, па стога када су истицали слободу као пожељну вредност, превасходно су имали на уму спољашњу слободу схваћену као независност властитог полиса, а тек потом и унутрашњу слободу која је подразумевала одсуство тираније приликом избора облика државног поретка. Ликург је успоставио надмоћну предност државе у односу на вредност индивидуалитета и уверио Спартанце да не припадају себи и својој породици него домовини, те да су дужни не само да се њој без остатка предају, него и да се, у случају нужде, за њу жртвују.

Коначно, Ликург је успео да у душе Спартанаца усади оно што никоме у таквим размерама није пошло за руком – презирање смрти. Поред осталог, и ритам песама у војничком строју – објашњава Плутар – „био је такав да је побуђивао храброст и презирање смрти“.⁵⁷ А Ксенофонт још додаје да је Ликург „наводио своје суграђане да бирају часну смрт уместо срамног живота“.⁵⁸

Поврх свега, Ликургу је пошло за руком да уставни поредак, који је успоставио, учини непроменљивим и бесмртним током пет потоњих векова, сем у погледу касније уведених ефора. Било је потом и других покушаја да се уведу необичне политичке установе и обликује и мења људска природа, али су сви били кратковеки и пролазни. Тако је половином другог века пре н.е. Марко Катон покушао да укине раскош, „секући и палећи разузданост као хидру“,⁵⁹ да ограничи расипност и искорени жудњу за богатством, за коју је Плутарх веровао да „не стоји ни у каквој вези с каквом природном страшћу, него да се у душу увлачи споља из наопаког схватања просте светине“;⁶⁰ али у томе није успео. Отуда Ликургу припада непролазна заслуга не само што је делотворност својих закона довео до крајњих граница, него и што је успео да је овековечи.

Показало се, међутим, да чак и у случају ингениозног Ликурговог подухвата ни вечност, коју је очекивао, није могла бити вечна. Изгледа да се и у тако чврстим и дуговечним творевинама, какав је био Ликургов уставни поредак, скоро неочекивано појави понека мала пукотина, која се временом продубљује, да би се напослетку од напрслине преобратила у потпуни распад и расуло. То је, на своју несрећу, доживела и Спарта. Највероватније да су се такве пукотине појављивале и раније, пошто су се Спартанци, приликом запоседања и пљачке хеленских градова, на лицу места уверавали шта све угодан и растрошан живот може да пружи, чему није било лако одолети. Али до видљивог и кобног кварења Лукурговог уставног поретка дошло је тек за владе краља Агиса, када је по први пут почео да притиче у Спарту златан и сребрн новац, захваљујући којем су завладале лакомост и жеља за богатством. За то, по Плутарху кривицу сноси Лисандар, који је, премда сам неподмитљив, после освајања Атине 404. године пре н.е. донео у Спарту хиљаду талената и испунио државу љубављу према раскоши и изобиљу.⁶¹ Он, додуше, није допустио да новац

⁵⁶ Плутарх, *Ликург*, 5.

⁵⁷ Плутарх, *Moralia*, „Древни обичаји Спартанаца“, 16.

⁵⁸ Ксенофонт, *Лакедемонски устав*, IX, 1.

⁵⁹ Плутарх, *Марко Катон*, 16.

⁶⁰ *Марко Катон*, 18.

⁶¹ Плутарх, *Ликург*, 29.

овлада њиме, али је у другима подстицао тежњу за присвајањем и страст за богаћењем. И што је још горе, започео је поткупљивање војске. Тако је, захваљујући Кировој сусретљивости и новчаној помоћи, почео да својим морнарима даје четири уместо три обола. Та његова дарежљивост брзо се разгласила и за кратко време испразнила непријатељске лађе, јер је већина помораца прилазила онима који су више нудили. А и они који су остали лојални, постали су безвољни и бунтовни и свакодневно су задавали муке својим заповедницима.⁶²

Није стога нимало чудно што су најразборитији међу Спартанцима, уплашени снагом новца, пребацивали Лисандру што га је увео и заклињали ефоре да „очисте град од свега тога сребра и злата као увезена проклетства“.⁶³ Упркос убедљивости и благотворности овог предлога, Лисандар и његови пријатељи определили су се за половичну меру, која је по правилу и најгора. Одлучили су да новац може бити у јавној употреби, а запретили смртном казном приватним лицима уколико се златан или сребрн новац нађе у њиховом поседу. То је навело Плутарха да иронично примети како се Ликург наводно уплашио од новца, а не од грамзљивости коју он изазива, пошто ту ману не може да уклони забрана да се новац приватно поседује, ако га државне власти имају и користе. Јер, како се у држави новац ценито, није се могло очекивати да се презире у приватном животу, нити су га обични грађани могли сматрати бескорисним и безвредним, ако га државне власти јавно уважавају и признају. Штавише, – упозорава Плутарх – природно да се и делови лако кваре ако је целина већ изопачена, него да се целина квари ако је само један њен део порочан, пошто ће се преостали здрави делови томе супротставити. „Тако су власти поставиле страх од закона за стражара кућама грађана да новац у њих нема приступа, али им нису очувале душе неустрашивима и неосјетљивима према моћи сребра, задојивши их све јагмом за богатством као за нечим узвишеним и великим.“⁶⁴

Већ тада се показало да када држава једном почне да се квари, њено даље пропадање је неизбежно. Тако је било и са Спартом. Била је довољна „једна погрешка и поремећај равнотеже повукао је за собом сву срећу града“.⁶⁵ А кључна грешка била је најпре нарушавање, а потом и одбацивање Лукурговог устава. То је наравно довело до нестанка чувене спартанске врлине и сумрака дотадашње снаге и хегемоније Спарте и хеленском свету. Тако се 235. године пре н.е., у тренутку преузимања краљевског достојанства после Леонидине смрти, Клеомен уверио да су се до тог времена грађани потпуно изродили: богати су занемаривали опште добро у корист властитог уживања и грамзљивости, док је прост народ, због лошег стања у којем се обрео, изгубио сваку вољу да ратује и потпуно занемарио древни спартански одгој. Уз то је Клеомен био краљ само по имену, јер је сва власт била у рукама ефора.⁶⁶

Такво јадно стање у којем је била тадашња Спарта навело је Клеомена да, после уклањања ефора, иметак грађана учини заједничким, не би ли у Спарти, пошто у њој завлада једнакост, пробудио негдашњу снагу и довео до њене превласти у

---

⁶² Плутарх, *Лисандар*, 4.

⁶³ *Лисандар*, 17.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Плутарх, *Агисилај*, 33.

⁶⁶ Плутарх, *Клеомен*, 3.

ондашњој Хелади.⁶⁷ И мада су га раније неки исмевали „када је говорио да се у укидању дугова и изједначавању иметка повео за Солоном и Ликургом“,⁶⁸ убрзо су се уверили да је управо то био узрок преображаја Спартанаца. До тада су они били у тако јадном стању и неспособни да сами себи помогну, да су Етољани упали у Лаконију и одвели педесет хиљада спартанских робова. Но, чим су изнова прихватили негдашње обичаје и обновили древни спартански одгој, убрзо су пружили много доказа своје храбрости у рату и послушности властима, па су поновним овладавањем Пелопонезом обновили своју превласт у Хелади.⁶⁹ Тај Клеоменов покушај обнове спартанске величине и снаге био је, међутим, кратког даха. После пораза код Селасије 221. године пре н.е. у рату с македонским краљем Агесилајем, Клеоменове реформе су поништене, а у Спарти су обновљени устав и закони који су пре њих били на снази.⁷⁰ Тако је још једном потврђено да када држава почне да се квари, и поред узастопних покушаја њене обнове и препорода тешко је избећи неизбежан крај.

Изузев великих револуционара, чији су покушаји радикалног преуређења људског друштва и промене људске природе пре или после доживели потпуни неуспех, у новом веку се мало ко осмелио да делотворност закона доведе до њених крајњих граница, што је својевремено Ликург учинио. И док је Ликург полазио не само од тога какав човек треба да буде, него и које савршенство треба да достигне да би био потпуно и без остатка посвећен држави, добро уређеној, снажној и постојаној у годинама и вековима који долазе, мање амбициозни законодавци обично имају на уму стварну људску ситуацију, то јест човека какав он одиста јесте, без намере да обликују а камоли мењају људску природу. Уколико се страхом од казне понешто и осујећује у људима, то је њихова склоност да крше законе који обезбеђују унутрашњи мир и сигурност живота, слободе и својине као и наплату дажбина за све јавне издатке. Доносе се наравно и многи други закони, али ниједан од њих не смера радикалном преображају људске природе. При том се подразумева, чак и кад се то јавно не саопштава, да су људи себични, похлепни и склони разобрученом присвајању и богаћењу, а да мало маре за интересе других. И што је још горе, општег добра се присећају тек кад су им озбиљно угрожени лични интереси. Све је то последица особеног либералног становишта, које сеже у прошлост све до Цона Лока, да је тако схваћен појединац жариште политичког космоса и да на таквом, додуше ниском али солидном темељу, ваља градити политичке установе и државу као политичку заједницу.

За разлику од оваквог, данас преовлађујућег поимања улоге коју законодавац треба да има, Ликург нас је једном за свагда уверио шта се све законодавном делатношћу може постићи и какви људи под добро смишљеним законима могу бити, чак и ако томе изворно нису били склони. А то је могао да учини само зато што је, обдарен истинском мудрошћу, делотворност закона довео до крајњих граница.

---

⁶⁷ Клеомен, 7.

⁶⁸ Клеомен, 18.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Клеомен, 30.